

жально... [6, с. 76]; ...*вітчизни гадана свята нужда* ... [6, с. 81]). Автор вдається до назв у переносному значенні, аби виразити ту силу почуттів, що пробуджує в ньому образ рідної землі (*Моя батьківщина, хрест мій, Кілтартан, мої земляки, біднота із Кілтартану* [6, с. 100]).

Тож, розглянувши особливості мовної об'єктивації концепту «батьківщина», засвідчені передусім його номінативним полем, у творчості українського й ірландського письменників – М. Вороного та В. Б. Ейтса, можна зробити висновок про його семантико-когнітивну багатогранність. Більшість назв концепту реалізують уявлення про батьківщину як рідну землю, де людина народилася, про свою державу, громадянином якої залишається на все життя. Водночас виявлено номени, в яких експлікується індивідуально-авторське світобачення, пов'язане з усвідомленням рідного краю як землі Тараса чи Пірса і МакДонаха, краю кущів верболозу і пісень соловейка або красних троянд, матері-неньки чи коханої жінки. Подібні дослідження, безперечно, належать до перспективних, оскільки дають змогу вивчати специфіку концептів у різних мовах, культурах, виявляти спільне й відмінне в їхній об'єктивації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бирик С. П., Ермоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / [за ред. Л. О. Пустовіт]. – К.: Довіра, 1998. – 432 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст.: монографія / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
4. Вороний Микола. «Євшан-зілля», поема; Поезії; Переклади / Микола Вороний. – К.: Наук. думка, 2003. – 128 с.
5. Вороний М. К. Твори. / М. К. Вороний. [упоряд., підгот. текстів, передм. та приміт. Г. Д. Вервеса]. – К.: Дніпро, 1989. – 687 с.
6. Ейтс Вільям Батлер. Вибрані твори: Поезії, поеми та драми / В. Б. Ейтс: пер. з англ. / передм. С. Павличко; післямова І. Мокровольської. – К.: Юніверс, 2004. – 640 с.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
8. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов. – М.: Гнозис, 2007. – С. 3-44.

Бігун О.

Науковий керівник – проф. Струганець Л. В.

ПРОБЛЕМА ВАРІАНТНОСТІ МОВНИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

А ргіорі відомо, що мова – відкрита динамічна система. В останні десятиліття в українській лінгвістиці активізувався опис мовних змін. Увага науковців здебільшого зосереджена на дослідженні динаміки словникового складу. Активно студіюються процеси неологізації, іншомовних запозичень, розвитку нових значень лексичних одиниць. Однак помітні трансформації відбуваються і на інших рівнях мовної системи – фонетичному (у вимові та наголошуванні), морфологічному і синтаксичному, що є маловивченими. У той же час динаміка норм сприймається різними групами носіїв мови неоднаково. Розуміння змін норм усіх структурно-мовних рівнів залежить від соціолінгвальних чинників: соціального статусу, віку, регіону проживання мовної особистості. Тому на синхронному зрізі літературної мови паралельно функціонують варіантні засоби. Специфіка варіювання відповідно до закономірностей тієї чи іншої мовної підсистеми потребує поглибленого вивчення загальних і специфічних властивостей. З огляду на це проблему варіантності в українській літературній мові початку XXI століття вважаємо актуальною.

Мета нашої розвідки – проаналізувати варіантність мовних засобів сучасної української літературної мови у соціолінгвальному ракурсі.

Варіантність норми – діалектична взаємозалежність стабільності і змінності у мовній нормі як головного показника виробленості мови. Питання варіантності мовних одиниць порушували такі українські мовознавці, як А. Коваль, М. Пилинський, С. Ермоленко, О. Тараненко, Л. Струганець, Т. Коць, Т. Мельник та ін. Серед когорти російських лінгвістів варіантність мовних засобів студіювали К. Горбачевич, Л. Граудіна, В. Іцкович, В. Костомаров, Л. Скворцов, Г. Складарська, Н. Хруцька та ін.

Науковці вважають, що варіантність мовних одиниць експлікується у використанні водночас наявних у мовній системі однозначних елементів. З одного боку, варіантність – це певною мірою надлишковість у парадигматичній мовній системі. А з іншого – варіантність норми дає змогу кожному індивідууму застосовувати ті засоби, завдяки яким можна найбільш точно висловити думку.

Т. Коць зауважує, що варіантність лексичних одиниць – це «різні вияви тієї самої сутності, видозміни того самого слова, що за будь-яких модифікацій залишається самим собою. Варіантні форми лексеми різняться або фонемним складом (фонематичні варіанти), або формотворчими афіксами (морфологічні варіанти)» [1, с. 98]. Варіантність передбачає співіснування в мові певної одиниці принаймні в двох модифікаціях, не пов'язаних зі зміною її семантичної функції.

Найґрунтовнішу класифікацію варіантів слова з приблизно однаковим статусом і частотністю вживання подає О. Тараненко:

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

- 1) фонетичні варіанти (тобто варіанти, що розрізняються звуковим складом): *гуральня* і *гуральня*, *гикати* й *ікати*, *немає* і *нема*, *урожай* і *врожай*;
- 2) акцентуаційні варіанти: *ма́буць* і *мабу́ць*, *пóмилка* і *помі́лка*;
- 3) орфоепічні варіанти: *магдебурзький* [аа] і [аг], *сонячний* [чн] і [шн];
- 4) орфографічні варіанти: *Парнас* (П велике й мале);
- 5) морфологічні варіанти:
 - а) варіанти, що розрізняються наявністю різних формотворчих афіксів та парадигмою відмінювання (дієвідмінювання): *вовкулак* і *вовкулака*, *жодний* і *жоден*, *мерзнути* і *мерзти*;
 - б) варіанти, що розрізняються наявністю різних граматичних категорій при змінній або тій самій формі слова: *генезис* і *генеза*;
 - в) варіанти синтаксичного зв'язку: *глузувати з кого-чого* і рідше *над ким-чим*;
 - г) словотвірні варіанти: *горюдуб* і *горидуб*; *трьохтисячний* і *тритисячний*;
 - д) варіанти, що розрізняються порядком компонентів: *тишком-нишком* і *нишком-тишком*;
 - е) комбіновані варіанти, що розрізняються більш як однією з названих ознак: *життєвий* і *життьовий*, *вилізти* і *вилізати* [2, с. 16–19].

В українській літературній мові початку ХХІ століття значну варіативність допускають норми наголошування слів (пор. *помилка* – *помі́лка*, *ма́буць* – *мабу́ць*). Кількість морфологічних варіантів може досягати чотирьох. Так, слово *ночви* в Ор. відмінку має одне безваріантне закінчення *-ми*, а слово *штани* у цьому ж відмінку – три варіантні закінчення: *-ми*, *-ами* і *-ями*. Широкий діапазон варіювання семантики простежуємо у синтаксисі. Одну й ту ж думку можна вербалізувати різними конструкціями: *на уроці* – *під час уроку* – *протягом уроку* – *упродовж уроку*.

У нашій розвідці проаналізуємо кореляції реалізації варіантних одиниць і соціолінгвальних параметрів. Для цього у січні – лютому 2014 року провели соціолінгвістичне дослідження. Залучено методи анкетування та безпосереднього спостереження. Джерельною базою слугувала мовна комунікація учнів 10-11 класів Тернопільської загальноосвітньої школи №8, студентів 5-го курсу філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та респондентів різних професій (серед них – підприємці, вихователі, програмісти та ін.). Усього було опитано 90 респондентів.

Інформантів розподілено за трьома категоріями: 1) учні 10-11 класів (16 – 17 років); 2) студенти (17 – 25 років); 3) молодь віком 25 – 35 років, 4) середнє покоління віком 35 – 50 років. Такий аналіз дав змогу простежити, чи залежить знання літературних норм та вибір конкретного мовного варіанта від віку особистості, а якщо залежить, то які мовні варіанти домінують у мовленні респондентів різних вікових груп.

У дослідженні використано анкети, розроблені нами за загальними принципами укладання соціолінгвальних питальників. Так, кожна анкета містить безпосереднє звернення до респондентів, у якому викладено основні умови анкетування: анонімність і використання результатів в узагальненому вигляді. Згідно з метою дослідження питальник складається із двох частин: соціолінгвальної та лінгвальної.

Соціолінгвальна анкета охоплює запитання паспортного характеру: про рік народження, стать, місце народження, місце проживання, освіту, професію (спеціальність). Для дослідження якомога більшого пласту мовного матеріалу власне лінгвальна анкета розроблена у трьох варіантах. Було запропоновано завдання вибрати мовну одиницю, яку респондент уживає у мовленні. Основою для укладання питальників послужила сучасна кодифікаційна практика.

Розглянемо рівень реалізації акцентуаційних варіантів у мовленні респондентів різного віку. Результати демонструє таблиця 1.

Таблиця 1

Реалізація акцентуаційних варіантів

№ з/п	Мовна одиниця	Показник (у %)			
		I (16 – 17 рр.)	II (17 – 25 рр.)	III (25 – 35 рр.)	IV (35 – 50 рр.)
1.	<i>весняний</i>	80	100	90	70
2.	<i>весняний</i>	20	0	10	30
5.	<i>помилка</i>	33	30	35	40
6.	<i>помилка</i>	67	70	65	60
7.	<i>первісний</i>	70	100	96	80
8.	<i>первісний</i>	30	0	4	20
9.	<i>мабуць</i>	60	34	42	50
10.	<i>мабуць</i>	40	66	58	50

Зазначимо, що наведені варіанти рівноцінні, тому можуть функціонувати паралельно, що підтверджує наша розвідка.

Далі представимо лексичні варіанти. Аналізували реалізацію у мовленні лексем на основі кореляції «питоме слово – запозичене». В анкетах запропонували такі слова: *життєпис* – *біографія*, *вступник* – *абітурієнт*, *водограй* – *фонтан*, *двослів* – *дует*, *світлина* – *фотографія*, *оплески* – *аплодисменти*. Результати опитування наведено у таблиці 2.

Реалізація лексичних варіантів

№ з/п	Мовна одиниця	Показник (у %)			
		I (16 – 17 рр.)	II (17 – 25 рр.)	III (25 – 35 рр.)	IV (35 – 50 рр.)
1.	<i>життєпис</i>	0	20	5	0
2.	<i>біографія</i>	100	80	95	100
3.	<i>вступник</i>	10	50	32	10
4.	<i>абітурієнт</i>	90	50	68	90
5.	<i>водограй</i>	12	40	10	0
6.	<i>фонтан</i>	88	60	90	100
7.	<i>двоспіє</i>	0	0	0	0
8.	<i>дуєт</i>	100	100	100	100
9.	<i>світлина</i>	40	30	32	20
10.	<i>фотографія</i>	60	70	68	80
11.	<i>оплески</i>	70	70	61	70
12.	<i>аплодисменти</i>	30	30	39	30

За нашими спостереженнями, позитивним явищем є відродження у мовленні власне українських слів, таких як *світлина*, *водограй*, *життєпис*. Якщо учні та старше покоління вживають лише слово *біографія*, то у студентському мовленні функціонує і слово *життєпис* (20%). На жаль, ніхто не використовує лексему *двоспіє*. Вважаємо, що таке слово треба популяризувати.

Морфологічні варіанти – це такі видозміни граматичного значення, які виникають унаслідок паралельного вживання флексій слів і тих афіксів, які виконують формотворчу, а не словотворчу роль. У таблиці 3 наведено рівень реалізації декількох морфологічних варіантів.

Таблиця 3

Реалізація морфологічних варіантів

№ з/п	Мовна одиниця	Показник (у %)			
		I (16 – 17 рр.)	II (17 – 25 рр.)	III (25 – 35 рр.)	IV (35 – 50 рр.)
1.	<i>рівнесенький</i>	90	90	74	80
2.	<i>рівнісінкий</i>	10	10	26	20
3.	<i>тернополянин</i>	100	100	100	90
4.	<i>тернопільчанин</i>	0	0	0	10
5.	<i>зал</i>	30	40	52	60
6.	<i>зала</i>	70	60	48	40
7.	<i>конями</i>	40	0	5	10
8.	<i>кіньми</i>	60	100	95	90
9.	<i>по-братському</i>	30	0	5	10
10.	<i>по-братськи</i>	70	100	95	90
11.	<i>замок</i>	60	90	72	60
12.	<i>замокнув</i>	40	10	28	40

Прокоментуємо одну з пар варіантів. Так, на позначення жителів міста Тернополя усталилася форма *тернополяни*. Раніше, у другій половині ХХ століття, функціонував варіант *тернопільчани*. Таку форму і назвали окремі представники середнього покоління. Аналіз варіантів *тернополянин* – *тернопільчанин* засвідчує архаїзацію одного з них, тобто виразну динаміку норми. Закономірним є функціонування певний час двох варіантів, а потім вихід одного з них із ужитку.

Отже, варіантність забезпечує умови безперервної еволюції мови, водночас зберігає її загальну цілісність та єдність. Проблема варіантності у мовознавстві є перманентною. Її розв'язання важливе для кодифікаційної практики – для укладання словників української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
2. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – Київ – Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.

Ваврик І.

Науковий керівник – доц. Бабій І. М.

КОНЦЕПТ СИРОТА У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Концепт *сирота* є одним із основних у творчості Тараса Шевченка. Зображення важкої долі дівчини-сироти, вдови чи самотнього старця – відгомін власних переживань Кобзаря, який зростав без матері й батька. Степан Балей, відомий дослідник психології творчості письменника, в однойменній праці зазначає, що «...нові методи (йдеться про методи психологічного дослідження, Зигмунда Фрейда зокрема) легко